

Den sista Vladimir den första

Catherine Belton: *Putin's People*

Man hoppar in i en bil. Dörrarna stängs och bilen åker iväg. Snart märker man att det är nåt fel på föraren. Man överväger att hoppa ut, men farten är redan för hög...

Ungefär så beskriver bankiren, investeraren, mångsysslaren, äventyraren Sergej Pugatjov sina år i Putins inre krets.

Pugatjov är framför allt känd som den som var med och rekommenderade Boris Jeltsin att utse Vladimir Putin att efterträda honom på presidentposten. Pugatjov ignorerade varningar som ”Släpp aldrig in en KGB-man!”, och Putins före detta arbetsgivare, Petersburgborgmästaren Anatolij Sobjaks reaktion tolkade han som simpel avundsjuka. När Sobjak som var känd för sin fåfänga fick höra att Jeltsin utsett Putin till sin efterträdare ska han ha sagt ”Skräm mig inte!”

Farten var hög när Pugatjov till slut blev utknuffad. Han förlorade en stor del av sin förmögenhet, flyttade till London tillsammans med sin andra fru Alexandra Tolstoy, och blev sedan tvungen att lämna henne och barnen och fly till ett välbevakat slott i Nizza.

Financial Times-journalisten Catherine Beltons bok *Putins krets: maktkampen om det moderna Ryssland (Putin's People: how the KGB took back Russia and then took on the West, 2021)* liknar en blandning av amerikansk thriller och rysk klassiker – det vimlar av rollfigurer och det är inte alltid lätt att upptäcka var i spindel nätet de befinner sig och hur fast eller löst de sitter. Det är brott på brott men utan straff, ett pågående krig utan fred.

Beltons bok är i sig också den redan ett slags klassiker, det är den hittills noggrannaste redogörelsen för männen kring presidenten – flera av

dem kolleger från hans tid som KGB-agent i Dresden. Putin omger sig enbart med män (vilket framgått i en annan läsvärd bok: Michail Zygars *Männen i Kreml: inifrån Putins hov, 2017*). Beltons bok kommer vid sidan om Zygars att utgöra en central källa när Putins tid som president, statsminister och diktator skärskådas. Långtifrån allt är sagt, det kommer att skrivas mycket än om Putin, sannolikt ännu mer än om Stalin.

En av förtjänsterna med Beltons bok är det stora persongalleriet, hon har forskat i ämnet som journalist i årtal, haft goda kontakter och god hörsel. En stor del av texten bygger på intervjuer – alla som talar ut för förstås fram sin egen version och ställer sig själva i god dager, men mängden trådar, berättelser, slutsatser, avslöjanden är så omfattande att summan av dem ändå ger en tillräckligt komplex och trovärdig bild av hur makten utövats, och till vilket pris.

Sergej Pugatjov är ett bra exempel – han var en mångsysslande affärsman efter klassiskt 90-talsryskt manér, och när han säger att han valde att stanna kvar för att han trodde att han kunde påverka chauffören bättre inifrån låter det både sant och osant. Ett lika bidragande motiv verkar ha varit att han vant sig vid framgångsrika dealar under Jeltsin och gärna fortsatte med det under Putin.

Man kan ibland tvivla på Pugatjovs tillförlitlighet och Belton hade kanske gjort klokt i att reservera sig då och då, men samtidigt är Pugatjovs frispråkighet befriande. Till exempel i utskriften av det samtal som han förde med Jeltsins svärson Valentin Jumasjev hösten 2007 – det visade sig att FSB bandat alla hans samtal sedan tidigt 90-tal (hans och andras). Diskussionen mellan Pugatjov och Jumasjev ger en logisk förklaring till varför Pu-

tin, som enligt flera vittnesmål hade velat sitta bara en presidentperiod, blev diktator på livstid. Under den första presidentperioden inträffade skeenden där "lösningarna" blev graverande: explosionen på u-båten Kursk som resulterade i över 100 dödsoffer medan Putin rådvillt valde att ligga lågt på sin datja; det hårdhända andra kriget mot Tjetjenien (terrorbombningar i stil med dem vi nu ser i Ukraina, bland annat ett totalförstört Groznyj); gisslandramat på Dubrovkateatern med närmare 200 dödsoffer, vilket påstås ha varit ett resultat av att man gjorde den förlamande gasen som sprutades in i byggnaden tio gånger starkare eftersom den passerat bäst före och man var rädd att den skulle vara verkningslös. Under början av Putins andra presidentperiod ett par år senare inträffade skoldramat i Beslan med ännu fler dödsoffer, bland dem 188 barn. Kombinationen av blod, korruption och övertygelsen att Ryssland behövde styras med järnhand gjorde det allt svårare för Putin att överlåta makten till någon annan.

Den mest berömda av oligarkerna från Jeltsins tid var ägaren av oljebolaget Yukos, Michail Chodorkovskij. Chodorkovskijs förmögenhet var i en klass för sig, vilket kan ha varit en orsak till att han gav efter för frestelsen att börja kombinera pengar och egendom med politisk makt. (Under Putin har bara den motsatta riktningen varit acceptabel: att starta med politisk makt och utöka den med pengar och egendom.)

Chodorkovskij syndade också på annat sätt, han var beredd att sälja en majoritet av sitt oljebolag till amerikanerna och han ville införa *corporate governance* i ryska företag, alltså regler för hur affärsverksamheten leds och kontrolleras – etik.

Michail Chodorkovskijs väg till rikedom var den typiska för första generationens oligarker: grunden lades med finansministern Jegor Gajdars och vice statministern Anatolij Tjubajs *shares for loans* program vid privatiseringen av statsbolagen. Yukos hade verkat inom lagens ramar men utnyttjat alla medel att inte betala mer skatt än nödvändigt, vilket skulle visa sig bli den sårbara punkten. När myndigheterna började göra razzior i bolaget trodde Chodorkovskij ännu att han var för mäktig för att FSB och Putin skulle våga ge sig på honom, han åtnjöt ju beskydd från USA. När han fängslades och skickades till Sibirien på tio år blev det klart att det inte

funnits någon artikel fem för honom – bilen hade bara en ratt och bakom den satt redan en chaufför, en yrkeschaufför.¹

Chodorkovskij har efter sin frigivning fortsatt arbeta för ett öppet Ryssland och alltså inte lärt sig någonting av Sibirien. Frigivningen var en ynnest av Putin som ville ge Chodorkovskijs döende mor en chans att se sin son, Chodorkovskij har inte heller förgiftats utan lämnats i fred trots att han levererar hård kritik – i Beltons bok menar han att det beror på att han saknar genen för rädsla, när han knivhotades i fängelset sov han lika gott följande natt.

Ska man med ett ord beskriva vad *Putin's People* handlar om är ordet korruption. Korruption fanns förstås redan under Sovjettiden, men skalan blev en alldeles annan när Sovjet kollapsade och privatiseringen av statsbolagen inleddes. Namnen på oligarkerna från Jeltsintiden (inklusive familjen Jeltsin) är välbekanta: Viktor Vekselberg, Oleg Deripaska, Vladimir Potanin, Michail Chodorkovskij ...

Den följande generationen som kom till under Putins styre drev korruptionen till nya höjder: familjen Rotenberg, Gennadij Timtjenko, Roman Abramovitj ... Också före detta premiärministern/ presidenten Dimitrij Medvedev hör hit, liksom utrikesministern Sergej Lavrov och galärslaven själv, Vladimir Putin, som tycker att den största tragedin var Sovjetunionens sammanbrott fast just det brottet har möjliggjort hans egna.

En viktig kunskapskälla om korruptionen under 2000-talets första decennium, skriver Belton, är de usb-stickor innehållande tusentals affärstransaktioner, som fysikern-affärsmannen Sergej Kolesjnikov smugglade ut när han hoppade av 2010. Kolesjnikov hade hört till Putins inre krets via sitt läkemedelsföretag Petromed och hade kontakter till "Putins egen bank", Bank Rossija – centralorten för lagliga, semilagliga och olagliga penningtransaktioner. Petromed importerade medicinsk utrustning från väst till sjukhusen i Petersburg och importen betalades bland annat genom oligarkdonationer (välgörenhet ordinerad av Putin). Sakta men säkert accelererade verksamheten och oligarkernas donationer

¹ När Putin återvände från KGB-posten i Dresden efter att DDR fallit samman tänkte han sig, enligt Belton, en framtid som taxichaufför i Petersburg.

blev ett slags inofficiell skatt som tryggade deras övriga lukrativa verksamhet. Putins män tillsattes som styrelseordförande i företagen och en allt större del av affärsverksamheten i Ryssland kontrollerades snart av presidentens gamla KGB-vänner. Donationerna gick sina turer via olika företag för att till slut hamna i skatteparadis (vilket framgår bland annat ur Panamapappren). Sådär kunde det se ut: av en donation på 203 miljoner euro från Roman Abramovitj 2004 (då summorna ännu var blygsamma) gick 70 miljoner till företaget Rollins International, varav 50 miljoner sedan gick vidare till Panamabaserade Santal Trading, och en annan del finansierade Petromeds två övriga ägare Dimitrij Gorelovs (KGB-kollega) och Nikolaj Sjamanovs (gammal vän från Petersburg) aktieköp i Bank Rossija.

I en klart större och mer komplicerad affär tog företaget Sogaz över företaget Leader Asset Management som kontrollerade Gazproms pensionsfond Gazfond. LAM:s ägarandel i elbolaget Mosenergo byttes sedan mot Gazfonds ägarandel i Gazprombank. Därmed tog Bank Rossija, som styrde över Leader Asset Management, kontrollen över landets tredje största bank, Gazprombank. Gazprombank i sin tur hade en 75 procents andel i Sibur, landets största företag inom petrokemi. Och så vidare. Putin fick de nya oligarkerna att förstå att de inte skulle styra i staten utan styra pengar till staten.

Företag byter ägare också i väst, mot pengar, mot aktier – skillnaden är att de ryska affärerna inte gjordes på en fri marknad med konkurrerande bud utan halvhemligt och utan diskussion eller analys av ekonomijournalister. Under Putins andra presidentperiod hade *silovikerna* Rysslands affärsliv och media i ett så fast grepp att det mest liknade ett strupgrepp.

Kolesjnikov hade förtroende för den unge, energiske Putin som under den första presidentperioden lyckades sätta Jeltsins oligarker på plats och stoppa en utveckling som kunde ha lett till statskonkurs. Under sin andra presidentperiod hade Putin börjat tycka att han var oersättlig och folk omkring honom höll med och föreslog att han kanske var den nya tsaren? Och varför säga emot, varför inte utnyttja det? Varför inte säga ja när alla andra säger ja – *you are worth it!* Varför inte tro på de gamla adelssläkterna – de som flytt till Paris undan bolsjevikrevo-

lutionen – när de påstod att de i Putin såg en regent som skulle ta den förnedrade stormakten till de höjder den förtjänade (inklusive dem själva). Den nya tsaren skulle föra i mål det som revolutionärer och bolsjeviker hade lyckats pausa i hundra år.

Med såna ambitioner både behöver man fiender och skapar dem. Rysslands bästa goda fiende är förstås ”väst” – och här var Putins CV klanderfri. Hans jobb som KGB-agent i Dresden hade handlat om en sak: orsaka problem för väst. Belton spekulerar i att Putin var en nyckelkontakt för Röda arméfraktionen RAF (känd som Baader-Meinhoffigan) som stöddes av DDR:s underrättelsetjänst Stasi. Många av andra generationens RAF-medlemmar fick ju en fristad i Östtyskland, bland annat i Dresden. Eftersom de flesta av dem redan är döda och KGB hann förstöra dokumenten när DDR föll kan Putins roll som KGB:s speciella RAF-kontakt inte bevisas. Att hans tid i Dresden måste ha präglat hans världsbild är ändå klart, och den belyser långsiktigheten och envisheten i hans strategi: om det går dåligt för väst är det bra för Ryssland hur illa det än går för Ryssland.

Det har spekulerats mycket i Putins psyke – för mycket. Belton visar istället upp en systematisk, handlingskraftig och skrupelfri person. Förmågan att ljuga är inte ett tecken på galenskap, snarare en vana eller en yrkesskada från KGB-tiden. Det som eventuellt kan klassas som en störning är Putins misstänksamhet (mot väst, mot Nato, mot politiska opponenter, mot dekadans, mot bögar, mot kvinnor, mot svaga män, mot klimatförvandlingen, mot demokrati, mot Ukraina ...). Samtidigt är misstänksamhet ett sundhetstecken hos en diktator. Diktatorer är sällan populära, om de var det skulle de tillåta fria val och låta folk använda kortare ord för specialoperation.

TAPANI RITAMÄKI